ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
F. G. JACOBS
της 19ης Σεπτεμβρίου 2002 [1]

1. Η υπό κρίση υπόθεση έχει σχέση με το ζήτημα της διεθνούς δικαιοδοσίας κατ' εφαρμογήν του άρθρου 5, σημείο 1, της Συμβάσεως των Βρυξελλών [2], αφενός, στην περίπτωση που ένας εργαζόμενος προσλαμβάνεται από την εταιρία Α φαινομενικώς προκειμένου να εργαστεί εντός συμβαλλομένου κράτους, πλην όμως η σύμβαση εργασίας αναστέλλεται αμέσως προκειμένου να μπορέσει αυτός να εργαστεί για την έχουσα με αυτήν σχέση εταιρία Β εντός άλλου κράτους μέλους, ληφθέντος υπόψη ότι η εταιρία Α αναλαμβάνει τη δέσμευση να καταβάλλει ορισμένα έξοδα για όλο το διάστημα της δεύτερης συμβάσεως εργασίας, και, αφετέρου, στην περίπτωση που ο εν λόγω εργαζόμενος ασκήσει αγωγή κατά της εταιρίας Α βάσει των συναφθεισών με την τελευταία συμβάσεων.

2. Υπό τις περιστάσεις αυτές, το Landesarbeitsgericht München (Γερμανία) ζητεί να μάθει

i) ποιος είναι ο τόπος «όπου ο εργαζόμενος εκτελεί συνήθως την εργασία του», προκειμένου περί της εν λόγω διατάξεως, και

ii) εάν τα δικαστήρια του δευτέρου συμβαλλομένου κράτους θα μπορούσαν να στηρίξουν τη διεθνή δικαιοδοσία τους πάνω στο γεγονός ότι επρόκειτο για τον τόπο εκπληρώσεως της υποχρεώσεως καταβολής των συμφωνηθέντων εξόδων.

Ιστορικό της διαφοράς και διαδικασία

3. Η G. Pugliese, της οποίας η οικογένεια κατοικεί στη Ρώμη, προσλήφθηκε από την εταιρία Aeritalia Aerospaziale Italiana (στο εξής: Aeritalia), που ανήκει σήμερα στον όμιλο Finmeccanica SpA (στο εξής: Finmeccanica), την εναγομένη — προκειμένου να εργασθεί στην εγκατάστασή της του Τορίνο, Ιταλία, από τις 17 Ιανουαρίου 1990.

4. Ωστόσο, προκύπτει ότι η G. Pugliese ουδέποτε εργάστηκε στο Τορίνο. Στο πλαίσιο των δύο συμβάσεων που η Pugliese συνήψε με την Eurofighter Jagdflugzeug GmbH (στο εξής: Eurofighter, κοινοπραξία στην οποία η Aeritalia παλαιότερα και η Finmeccanica τώρα κατέχουν εταιρικά μερίδια της τάξεως του 20 %) καθώς και μιας άλλης συμφωνίας συναφθείσας με την Aeritalia, που όλες έγιναν τον Ιανουάριο του 1990, η απασχόλησή της στην Aeritalia ανεστάλη «όπως είχε

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η αγγλική.

2 — Σύμβαση της 27ης Σεπτεμβρίου 1968, για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων στις αστικές και εμπορικές υποθέσεις ((ΕΕ 1982, L 388, σ. 7), όπως τροποποιήθηκε με τη Σύμβαση της 9ης Οκτωβρίου 1978, για την προσχώρηση του Βασιλείου της Δανίας, της Ιρλανδίας και του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας (ΕΕ 1982, L 388, σ. 24 και τροποποιημένο κείμενο, σ. 77), με τη Σύμβαση της 25ης Οκτωβρίου 1982, για την προσχώρηση της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΕΕ L 388, σ. 1), και με τη Σύμβαση της 26ης Μαΐου 1989, για την προσχώρηση του Βασιλείου της Ισπανίας και της Πορτογαλικής Δημοκρατίας (ΕΕ 1989, L 285, σ. 1).

συμφωνηθεί» για περίοδο τουλάχιστον τριών ετών και κατέλαβε θέση εργασίας στο Μόναχο, Γερμανία, στην εταιρία Eurofighter, ύστερα από την 1η Φεβρουαρίου 1990. Σύμφωνα με την G. Pugliese, ο διακανονισμός αυτός έγινε στο πλαίσιο συμφωνίας δυνάμει της οποίας οι άλλοι εταίροι της Eurofighter θέτουν το προσωπικό τους στη διάθεσή της.

5. Στο πλαίσιο της συμφωνίας για την αναστολή της απασχολήσεως της G. Pugliese στην εταιρία Aeritalia, η τελευταία ανέλαβε επίσης τη δέσμευση να καταβάλλει τις εισφορές της στο πλαίσιο προαιρετικής ασφαλίσεως στην Ιταλία, να της καταβάλλει τα έξοδα δύο ταξιδίων μετ' επιστροφής ετησίως από το Μόναχο στο πλησιέστερο αεροδρόμιο της κατοικίας της στην Ιταλία και να της αναγνωρίσει, κατά την επιστροφή της, προϋπηρεσία αντίστοιχη προς την περίοδο δραστηριότητάς της στην αλλοδαπή. Οι υποχρεώσεις της έναντι της Eurofighter μπορούσαν να διακοπούν, με συμφωνία μεταξύ των τριών μερών, σε περίπτωση αλλαγής προγράμματος, λήξεως της συμφωνηθείσας περιόδου ή για προσωπικούς λόγους. Παρ' όλ' αυτά, εάν η G. Pugliese επιθυμούσε να διακόψει μονομερώς την απασχόλησή της στην Eurofighter, η Aeritalia ουδόλως υποχρεούνταν να την επαναπροσλάβει. Ούτε η σύμβαση εργασίας, όπως ούτε άλλωστε η συμφωνία περί αναστολής, δεν περιελάμβανε καμιά ρήτρα σχετικά με το εφαρμοστέο δίκαιο ή το αρμόδιο εν προκειμένω δικαστήριο.

6. Όπως προκύπτει, η Aeritalia ανέλαβε επίσης τη δέσμευση να καταβάλλει στην G. Pugliese επίδομα στέγης ή να αναλάβει το κόστος μισθώσεως κατοικίας στο Μόναχο για όλο το διάστημα που θα διαρκούσε η αποστολή της. Εν προκειμένω, η εταιρία Aeritalia μίσθωσε διαμέρισμα στο Μόναχο, ύστερα από την 1η Μαρτίου 1990, το οποίο έθεσε στη διάθεση της G. Pugliese.

7. Δυνάμει της συμβάσεως εργασίας με την Eurofighter, η τελευταία υποχρεούνταν να καταβάλλει στην G. Pugliese τον μισθό της καθώς και άλλες ενισχύσεις. Υποχρεούνταν να καταβάλλει τις ασφαλιστικές και φορολογικές εισφορές στη Γερμανία, η σύμβαση διεπόταν από το γερμανικό δίκαιο, αρμόδια δε δικαστήρια ήσαν αυτά του Μονάχου. Γινόταν επίσης αναφορά στο μηνιαίο επίδομα στέγης που επρόκειτο να συμφωνηθεί «μεταξύ υμών και της εταιρίας που σας είχε προηγουμένως προσλάβει».

8. Η G. Pugliese εργάστηκε για τη Eurofighter στο Μόναχο και πέραν της αρχικής ελαχίστης περιόδου των τριών. Ωστόσο, τον Νοέμβριο του 1995, η Finmeccanica της ανακοίνωσε ότι η αναστολή της συμβάσεώς της έληγε στις 29 Φεβρουαρίου 1996 και ότι θα απασχολούνταν, ύστερα από την 1η Μαρτίου, στο Τορίνο. Η G. Pugliese απάντησε ζητώντας να απασχοληθεί, για προσωπικούς και οικογενειακούς λόγους, στη Ρώμη. Καθώς στάθηκε αδύνατο να γίνει δεκτό το αίτημα αυτό, η Finmeccanica παρέτεινε την αναστολή της συμβάσεώς της για τρεις ακόμα μήνες, ύστερα από τους οποίους έπαυσε να καταβάλλει το μίσθωμα της κατοικίας της στο Μόναχο. Κατόπιν τούτου, η G. Pugliese κατέβαλε η ίδια το μίσθωμα.

9. Κατόπιν επανειλημμένων αιτημάτων της G. Pugliese να εργαστεί στη Ρώμη και όχι στο Τορίνο, η Finmeccanica ναι μεν δέχθηκε να παρατείνει αρκετές φορές την αναστολή, και τελικώς μέχρι τις 30 Ιουνίου 1998, πλην όμως δεν της κατέβαλε το μίσθωμά της ούτε της απέδωσε τα έξοδα ταξιδιού ύστερα από την 1η Ιανουαρίου 1996.

10. Επειδή η G. Pugliese δεν εμφανίστηκε να αναλάβει εργασία στο Τορίνο, τον Ιούλιο του 1998, η Finmeccanica έλαβε, σε μια πρώτη φάση, πειθαρχικά μέτρα (δυο διαθεσιμότητες και μια προειδοποίηση) και, στη συνέχεια, με έγγραφο της 7ης Σεπτεμβρίου 1998, κατήγγειλε τη σύμβαση εργασίας.

11. Η G. Pugliese συνέχισε, και ίσως ακόμα να συνεχίζει, να εργάζεται για την Eurofighter.

12. Η διαφορά μεταξύ της G. Pugliese και της Finmeccanica σχετικά με τον τρόπο επιστροφής της υπήρξε η αιτία δύο σειρών ενδίκων διαδικασιών ενώπιον των δικαστηρίων του Μονάχου τα οποία η G. Pugliese θεωρεί ως έχοντα διεθνή δικαιοδοσία.

13. Πρώτον, η G. Pugliese άσκησε αγωγή ενώπιον του Arbeitsgericht προκειμένου να πετύχει την καταβολή του μισθώματος και των εξόδων ταξιδιού ύστερα από την 1η Ιουνίου 1996. Η αξίωση αυτή διατυπώθηκε στις 9 Φεβρουαρίου 1998 πλην όμως το σχετικό δικόγραφο επιδόθηκε στην Finmeccanica στις 4 Σεπτεμβρίου 1998. Στις 20 Αυγούστου 1998, στην ανωτέρω αξίωση προστέθηκε και αμφισβήτηση των πειθαρχικών μέτρων.

14. Δεύτερον, ύστερα από την εκ μέρους της Finmeccanica καταγγελία της συμβάσεως, στις 7 Σεπτεμβρίου 1998, η G. Pugliese άσκησε χωριστή αγωγή ενώπιον του ίδιου δικαστηρίου προσβάλλοντας την απόλυσή της.

15. Οι δυό αγωγές απερρίφθησαν πρωτοδίκως λόγω ελλείψεως διεθνούς δικαιοδοσίας του Arbeitsgericht, οπότε η G. Pugliese άσκησε, και στις δυο περιπτώσεις, έφεση. Οι δυο εφέσεις εκδικάσθηκαν από δυο διαφορετικά τμήματα του αιτούντος δικαστηρίου. Το δικάζον την έφεση στην πρώτη υπόθεση τμήμα έχει υποβάλει την υπό κρίση αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, ενώ το δικάζον τη δεύτερη υπόθεση τμήμα απέρριψε το σχετικό αίτημα χωρίς να υποβάλει ανάλογη αίτηση. Παρ' όλα αυτά, απ' όσα ελέχθησαν κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, προκύπτει ότι η δεύτερη υπόθεση δεν έχει κλείσει και ότι η οριστική απόφαση μπορεί να εξαρτάται από την ερμηνεία που θα δώσει το Δικαστήριο στην υπό κρίση υπόθεση.

16. Τα ερωτήματα επί των οποίων το αιτούν δικαστήριο ζητεί απάντηση είναι τα ακόλουθα:

«1) Αποτελεί το Μόναχο, στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ Ιταλίδας υπηκόου και

εταιρίας ιταλικού δικαίου με έδρα την Ιταλία, διαφορά η οποία προκύπτει από σύμβαση εργασίας η οποία έχει συναφθεί μεταξύ αυτών και η οποία προσδιορίζει το Τορίνο ως τόπο εργασίας, τον τόπο όπου εργαζόμενος εκτελεί συνήθως την εργασία του, κατά την έννοια του άρθρου 5, σημείο 1, δεύτερο τμήμα φράσεως, της Συμβάσεως των Βρυξελλών, όταν, ύστερα από αίτημα της μισθωτής, η σύμβαση εργασίας έχει προσωρινώς ανασταλεί για τη "θέση αναμονής" της εργαζόμενης που κατέχει κατά την περίοδο αυτή θέση σ' εταιρία γερμανικού δικαίου στην έδρα της στο Μόναχο, με την έγκριση μεν του Ιταλού εργοδότη, αλλά βάσει αυτοτελούς συμβάσεως εργασίας, κατά τη διάρκεια της οποίας ο Ιταλός εργοδότης δεσμεύεται να της διαθέσει διαμέρισμα στο Μόναχο ή να αναλάβει το κόστος ενός τέτοιου διαμερίσματος καθώς και τα έξοδα που αντιστοιχούν σε δύο ταξίδια, ετησίως, από το Μόναχο στη χώρα καταγωγής της;

2) Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα, δύναται η εργαζομένη, στο πλαίσιο της διαφοράς της με τον Ιταλό εργοδότη, βάσει της συμβάσεώς της εργασίας και με σκοπό την καταβολή των εξόδων μισθώματος και των εξόδων των δύο ταξιδίων, ετησίως, προς τη χώρα καταγωγής της, να επικαλεστεί τη διεθνή δικαιοδοσία των δικαστηρίων του τόπου εκπληρώσεως, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 5, σημείο 1, πρώτο μέρος της περιόδου, της Συμβάσεως των Βρυξελλών;»

17. Κατέθεσαν γραπτές παρατηρήσεις στο Δικαστήριο η G. Pugliese, η Γερμανική Κυβέρνηση και η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου καθώς και η Επιτροπή. Η G. Pugliese και η Επιτροπή υπέβαλαν προφορικές παρατηρήσεις κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση.

Σύμβαση των Βρυξελλών, ιστορικό και νομολογία

18. Η Σύμβαση των Βρυξελλών εφαρμόζεται σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, ανεξάρτητα από το είδος του δικαστηρίου. Τα πρόσωπα που έχουν την κατοικία τους στο έδαφος συμβαλλόμενου κράτους ενάγονται ενώπιον των δικαστηρίων του κράτους αυτού ανεξάρτητα από την ιθαγένειά τους, ενώ οι μόνες εξαιρέσεις προβλέπονται στα τμήματα 2 έως 6 του τίτλου που αφορά τη διεθνή δικαιοδοσία. Μεταξύ των διατάξεων αυτών, ασκεί επιρροή, όσον αφορά την υπό κρίση υπόθεση, το άρθρο 5.

19. Το εν λόγω άρθρο ορίζει μεταξύ άλλων:

«Πρόσωπο που έχει την κατοικία του στο έδαφος συμβαλλόμενου κράτους μπορεί να εναχθεί σε άλλο συμβαλλόμενο κράτος:

1. ως προς διαφορές εκ συμβάσεως, ενώπιον του δικαστηρίου του τόπου όπου

εκπληρώθηκε ή οφείλει να εκπληρωθεί η παροχή· ως προς διαφορές από ατομικές συμβάσεις εργασίας, ο τόπος αυτός είναι εκείνος όπου ο εργαζόμενος εκτελεί συνήθως την εργασία του [...]·»

20. Μέχρι το 1989, το άρθρο 5, σημείο 1, δεν περιελάμβανε καμία ειδική διάταξη σχετικά με τις συμβάσεις εργασίας. Γινόταν απλώς μνεία στον τόπο εκπληρώσεως της σχετικής παροχής. Το υπόλοιπο μέρος του οικείου σημείου προστέθηκε με τη Σύμβαση προσχωρήσεως του 1989 [3].

21. Αυτή η αρχική ανυπαρξία οποιασδήποτε ειδικής διατάξεως δεν ήταν τυχαία. Η έκθεση Jenard [4] διευκρινίζει ότι ναι μεν το εργατικό δίκαιο διαφέρει μεταξύ των συμβαλλομένων κρατών πλην όμως έχει δρομολογηθεί η διαδικασία για την ενοποίηση της εφαρμογής του. Θα ήταν ευκταίο, στο μέτρο του δυνατού, οι διαφορές σχετικά με μια σύμβαση εργασίας να εκδικάζονται ενώπιον του δικαστηρίου του κράτους του οποίου η νομοθεσία διέπει τη σύμβαση, και η σχετική επιτροπή «δεν θεώρησε αναγκαίο να ορίσει κανόνες δικαιοδοσίας οι οποίοι θα ήταν δυνατό να μη συμπίπτουν μ' αυτούς που ενδεχομένως αργότερα θα υιοθετούνταν για τον καθορισμό του εφαρμοστέου δικαίου».

Κατά συνέπεια, αποφασίστηκε ότι ο γενικός κανόνας θα ίσχυε και επί των συμβάσεων εργασίας.

22. Στις 6 Οκτωβρίου 1976, το Δικαστήριο εξέδωσε δύο αποφάσεις στο πλαίσιο δύο υποθέσεων σχετικών με το άρθρο 5, σημείο 1, όπως ήταν αρχικώς διατυπωμένο, συγκεκριμένα τις υποθέσεις Tessili Italiana Como [5] και De Bloos [6] (αν και καμιά από τις υποθέσεις αυτές δεν έχει σχέση με σύμβαση εργασίας). Με την απόφασή του De Bloos, το Δικαστήριο έκρινε ότι ο τόπος εκπληρώσεως πρέπει να προσδιορίζεται ενόψει της παροχής που αποτελεί τη βάση του σχετικού αιτήματος. Δυνάμει της αποφάσεως Tessili Italiana Como, ο προσδιορισμός αυτός πρέπει να γίνεται σε δύο φάσεις. Πρώτον, το επιληφθέν δικαστήριο οφείλει να καθορίσει, σύμφωνα με τους δικούς του κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, ποια είναι η εφαρμοστέα στην επίμαχη συμβατική σχέση νομοθεσία. Σύμφωνα με την τελευταία αυτή νομοθεσία, το εν λόγω δικαστήριο οφείλει να προσδιορίσει τον τόπο εκπληρώσεως της παροχής.

23. Οι κανόνες σχετικά με το εφαρμοστέο στις συμβάσεις δίκαιο, που μνημονεύονται στην έκθεση Jenard, απετέλεσε το αντικείμενο της Συμβάσεως της Ρώμης του 1980 [7]. Δυνάμει του άρθρου 6, παράγραφος 2, σημείο α', της Συμβάσεως αυτής, η σύμβαση εργασίας διέπεται, εφόσον δεν έχει ρητώς δηλωθεί κάτι τέτοιο στη σχετική σύμβαση, από τη νομοθεσία του τόπου όπου ο εργα-

3 — Της 29ης Μαΐου 1989, η προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 2 Σύμβαση. Η προσθήκη αυτή προβλέπει επίσης ότι, όταν ο εργαζόμενος δεν εκτελεί συνήθως την εργασία του στην ίδια χώρα, ο εργοδότης μπορεί επίσης να εναχθεί ενώπιον του δικαστηρίου στην περιφέρεια του οποίου ήταν ή είναι εγκατεστημένη η επιχείρηση που έχει προσλάβει τον εργαζόμενο. Ο κανόνας αυτός, που απαντάται επίσης στις λοιπές διατάξεις που παρατίθενται κατωτέρω, δεν έχει σχέση με την υπό κρίση υπόθεση.

4 — Έκθεση σχετική με τη σύμβαση για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (ΕΕ 1986, C 298, σ. 29).

5 — Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 1976, 12/76 (Συλλογή τόμος 1976, σ. 533, συγκεκριμένα σκέψη 13).

6 — Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 1976, 14/76 (Συλλογή τόμος 1976, σ. 553, συγκεκριμένα σκέψη 15).

7 — Σύμβαση για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές, η οποία άνοιξε προς υπογραφή στη Ρώμη στις 19 Ιουνίου 1980 (ΟJ 1980, L 266, σ. 1).

ζόμενος εκτελεί, προς εκπλήρωση των εκ της συμβάσεως υποχρεώσεών του, συνήθως στην εργασία του, έστω και αν είναι προσωρινώς αποσπασμένος σε άλλη χώρα, και τούτο βεβαίως εφόσον από το σύνολο των περιστάσεων δεν προκύπτει ότι η σύμβαση εργασίας εμφανίζει στενότερο σύνδεσμο με άλλη χώρα, οπότε εφαρμόζεται η νομοθεσία αυτής της άλλης χώρας.

24. Όπως σαφώς προκύπτει από την έκθεση Giuliano-Lagarde [8], το κείμενο αυτό είχε ως αντικείμενο «την πλέον κατάλληλη προστασία στον συμβαλλόμενο που πρέπει να θεωρηθεί, από κοινωνικοοικονομική άποψη, ως ο πλέον αδύναμος στη συμβατική σχέση συμβαλλόμενος».

25. Με την απόφασή του Ivenel [9] το Δικαστήριο διατύπωσε την αρχή, καθόσον αφορά τις συμβάσεις εργασίας, ότι ο σύνδεσμος μεταξύ του επιληφθέντος δικαστηρίου και της εκκρεμούσης ενώπιον αυτού διαφοράς προσδιορίζεται βάσει της κύριας υποχρεώσεως που απορρέει από την εν λόγω σύμβαση και η οποία είναι συνήθως αυτή της εκτελέσεως της εργασίας. Για να καταλήξει στη διατύπωση της αρχής αυτής, το Δικαστήριο αναφέρθηκε στη Σύμβαση της Ρώμης, στην έκθεση Jenard καθώς και στην εκθεση Giuliano-Lagarde καθώς επίσης και στο σύστημα της Συμβάσεως των Βρυξελλών, από το οποίο προκύπτει η μέριμνα για την προστασία του πλέον αδύναμου στο πλαίσιο μιας συμβατικής σχέσεως συμβαλλομένου. Το Δικαστήριο υπογράμμισε επίσης ότι κάθε σχετική με σύμβαση εργασίας αξίωση θα έπρεπε να υπάγεται στην αρμοδιότητα ενός και του αυτού δικαστηρίου.

26. Με την απόφασή του Shenavai [10] του 1987, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι τέτοιες συμβάσεις παρουσιάζουν, σε σχέση με άλλες συμβάσεις, ορισμένες ιδιαιτερότητες λόγω των οποίων ναι μεν το Δικαστήριο του τόπου όπου πρέπει να εκπληρωθεί η παροχή που χαρακτηρίζει τέτοιες συμβάσεις είναι το πλέον κατάλληλο για την επίλυση των διαφορών, πλην όμως, όταν δεν υπάρχουν τέτοιες ιδιαιτερότητες (η υπόθεση Shenavai αφορούσε το αίτημα καταβολής της αμοιβής ενός αρχιτέκτονα), επιβάλλεται να ληφθεί υπόψη, στο πλαίσιο σχετικής διαδικασίας, μόνο η συμβατική υποχρέωση της οποίας ζητείται η εκπλήρωση. Οι μνημονευθείσες ιδιαιτερότητες αφορούσαν το γεγονός ότι οι συμβάσεις εργασίας «δημιουργούν μια διαρκή σχέση που εντάσσει τον εργαζόμενο σ' ένα συγκεκριμένο οργανικό πλαίσιο της επιχείρησης ή του εργοδότη και καθόσον περιορίζονται τυπικώς στον χώρο ασκήσεως των επαγγελματικών δραστηριοτήτων, ο οποίος προσδιορίζει την εφαρμογή διατάξεων αναγκαστικού δικαίου και συλλογικών συμβάσεων».

27. Οι αποφάσεις Ivenel και Shenavai επιβεβαιώθηκαν, το 1989, με την απόφαση Six Constructions [11], μια απόφαση η οποία εκκρεμούσε ενώπιον του Δικαστηρίου, ενώ βρίσκονταν στο τελικό τους στάδιο μεταγενέστερες εξελίξεις όσον αφορά τις διάφορες σχετικές συμβάσεις.

28. Η Σύμβαση του Lugano [12] επεξέτεινε το 1988 τις αρχές της Συμβάσεως των Βρυξελ-

8 — Έκθεση σχετικά με τη Σύμβαση για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές (ΟΙ 1980, C 282, σ. 1, ειδικότερα σ. 25).

9 — Απόφαση της 26ης Μαΐου 1982, 133/81 (Συλλογή 1982, σ. 1891, βλ., ιδίως, τις σκέψεις 12 έως 19).

10 — Απόφαση της 15ης Ιανουαρίου 1987, 266/85 (Συλλογή 1987, σ. 239, βλ., ιδίως, τις σκέψεις 16 και 17).

11 — Απόφαση της 15ης Φεβρουαρίου 1989, 32/88 (Συλλογή 1989, σ. 341, βλ., ιδίως, σκέψη 10).

12 — Σύμβαση για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (ΕΕ 1988, L 319, σ. 9).

λών σε ορισμένα εκτός της Κοινότητας ευρωπαϊκά κράτη και προσέθεσε, για πρώτη φορά, ειδική διάταξη σχετικά με τον τόπο εκπληρώσεως των ατομικών συμβάσεων εργασίας: «[...] ο εν λόγω τόπος είναι αυτός όπου ο εργαζόμενος εκτελεί συνήθως την εργασία του [...]». Από την έκθεση Jenard-Möller επί της συμβάσεως αυτής [13] προκύπτει ότι πρόθεση των συντακτών της διατάξεως αυτής ήταν να ευθυγραμμίσουν το κείμενο προς τη νομολογία του Δικαστηρίου, ειδικότερα προς τις αποφάσεις Ivenel και Shenavai, και να προστατεύσουν τον πλέον αδύναμο συμβαλλόμενο.

29. Το ενδιαφέρον πρυτάνευσε, όπως προκύπτει από την έκθεση Cruz-Desantes και Jenard [14], όσον αφορά τις τροποποιήσεις του 1989 στη Σύμβαση των Βρυξελλών.

30. Έπειτα από το 1989, το Δικαστήριο έχει εκδώσει αρκετές άλλες αποφάσεις όσον αφορά τον τομέα των συμβάσεων εργασίας και έχει συνοψίσει, με την απόφασή του Weber [15], που είναι η πλέον πρόσφατη, την υφιστάμενη κατάσταση ως εξής:

«Πρώτον, [...] όταν πρόκειται για συμβάσεις του είδους, ο κατά την ανωτέρω διάταξη της Συμβάσεως των Βρυξελλών τόπος εκπληρώσεως της παροχής, που αποτελεί τη βάση της αγωγής, δεν πρέπει να καθορίζεται, όπως εν γένει επί των συμβάσεων, με αναφορά στο εθνικό δίκαιο που έχει εφαρμογή κατά τους κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου του δικάζοντος δικαστηρίου (πάγια νομολογία μετά την απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 1976, 12/76, Tessili, Συλλογή τόμος 1976, σ. 533), αλλ' αντιθέτως με βάση ομοιόμορφα κριτήρια που απόκειται στο Δικαστήριο να ορίσει στηριζόμενο στο σύστημα και στους στόχους της Συμβάσεως των Βρυξελλών [...] [16].

Δεύτερον, [...] ο περιεχόμενος στο άρθρο 5, σημείο 1, της Συμβάσεως των Βρυξελλών κανόνας περί ειδικής βάσεως διεθνούς δικαιοδοσίας δικαιολογείται από την ύπαρξη ιδιαίτερα στενού δεσμού μεταξύ της διαφοράς και του δικαστηρίου που καλείται να την εκδικάσει, ώστε να εξασφαλιστεί η ορθή απονομή της δικαιοσύνης και να καταστεί δυνατή η λυσιτελής οργάνωση της δίκης, και ότι το δικαστήριο του τόπου όπου πρέπει να εκπληρωθεί η υποχρέωση του εργαζομένου να ασκήσει τις συμπεφωνημένες δραστηριότητες είναι το πλέον κατάλληλο να λύσει τη διαφορά που μπορεί να αναφυεί από τη σύμβαση εργασίας [...] [17].

Τρίτον, [...] όταν πρόκειται για συμβάσεις εργασίας, κατά την ερμηνεία του άρθρου 5, σημείο 1, [...] πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η μέριμνα για τη διασφάλιση της ενδεδειγμένης προστασίας του εργαζομένου, ως του πλέον αδυνάτου από κοινωνικής απόψεως συμ-

13 — ΕΕ 1990, C 189, σ. 57, 72 και 73.

14 — Σχετικά με τη Σύμβαση προσχώρησης του Βασιλείου της Ισπανίας και της Πορτογαλικής Δημοκρατίας στη Σύμβαση των Βρυξελλών (ΕΕ 1990, C 189, σ. 35, σημείο 23).

15 — Απόφαση της 27ης Φεβρουαρίου 2002, C-37/00 (Συλλογή 2002, σ. I-2013, σκέψεις 38 έως 41).

16 — Το Δικαστήριο έχει αναφερθεί στην απόφαση Tessili Italiana Como καθώς και στις αποφάσεις της 13ης Ιουλίου 1993, C-125/92, Mulox IBC (Συλλογή 1993, σ. I-4075, σκέψεις 10, 11 και 16)· της 9ης Ιανουαρίου 1997, C-383/95, Rutten (Συλλογή 1997, σ. I-57, σκέψεις 12 και 13), και της 28ης Σεπτεμβρίου 1999, C-440/97, GIE Groupe Concorde κ.λπ. (Συλλογή 1999, σ. I-6307, σκέψη 14).

17 — Το Δικαστήριο έχει αναφερθεί στις προπαρατεθείσες αποφάσεις Mulox IBC, σκέψη 17, και Rutten, σκέψη 16.

βαλλομένου, και ότι η προστασία αυτή παρέχεται καλύτερα αν οι διαφορές σχετικά με τη σύμβαση εργασίας υπάγονται στη διεθνή δικαιοδοσία του δικαστηρίου του τόπου όπου ο εργαζόμενος εκπληρώνει τις υποχρεώσεις του έναντι του εργοδότη του, εφόσον στον τόπο αυτόν ο εργαζόμενος μπορεί με μικρότερα έξοδα να προσφύγει στα δικαστήρια ή να αμυνθεί [18].

Το Δικαστήριο συνάγει εξ αυτών ότι [...] όταν πρόκειται για συμβάσεις εργασίας, ο τόπος εκπληρώσεως της σχετικής παροχής, κατά την έννοια [του άρθρου 5, σημείο 1] είναι εκείνος όπου ο εργαζόμενος ασκεί εμπράκτως τις δραστηριότητες που συμφώνησε με τον εργοδότη του [...] [19].»

31. Ο περί ου ο λόγος εργαζόμενος στις υποθέσεις Six Constructions, Mulox IBC, Rutten και Weber υποχρεούνταν να εκτελεί την εργασία του σε περισσότερα του ενός κράτη. Στις αποφάσεις Mulox IBC και Rutten, το Δικαστήριο έκρινε ότι σε τέτοιες περιπτώσεις ο τόπος εκπληρώσεως πρέπει να είναι αυτός από τον οποίο ο εργαζόμενος εκπληρώνει κατά κύριο λόγο τις υποχρεώσεις του έναντι του εργοδότη του ή ο τόπος όπου αυτός έχει εγκαταστήσει το κέντρο των δραστηριοτήτων του.

32. Στις δυο αυτές τελευταίες αποφάσεις, ο εργαζόμενος είχε μια συγκεκριμένη βάση εργασίας που μπορούσε να αποτελέσει αντικειμενικό κριτήριο. Η απόφαση Weber προκάλεσε περισσότερες δυσχέρειες υπό την έννοια ότι δεν φαινόταν να υπάρχει μια τέτοια βάση εργασίας. Κατόπιν τούτου, το Δικαστήριο τροποποίησε επί τα βελτίω την προγενέστερη νομολογία του κρίνοντας ότι:

«[...] αν ο μισθωτής εκπληρώνει τις απορρέουσες από την εργασιακή σύμβασή του υποχρεώσεις σε περισσότερα συμβαλλόμενα κράτη, ο τόπος όπου εκτελεί συνήθως την εργασία του, κατά την έννοια της διατάξεως αυτής, είναι ο τόπος όπου ή απ' όπου, λαμβανομένων υπόψη όλων των περιστάσεων της συγκεκριμένης υποθέσεως, εκπληρώνει στην πράξη κατά τα ουσιώδη τις υποχρεώσεις του έναντι του εργοδότη του.

Όταν πρόκειται για σύμβαση εργασίας σε εκτέλεση της οποίας ο μισθωτός ασκεί τις ίδιες δραστηριότητες για λογαριασμό του εργοδότη του σε περισσότερα του ενός συμβαλλόμενα κράτη, πρέπει κατ' αρχήν να λαμβάνεται υπόψη ολόκληρη η διάρκεια της σχέσεως εργασίας για τον προσδιορισμό του τόπου όπου ο εργαζόμενος εκτελούσε συνήθως την εργασία του κατά την έννοια της εν λόγω διατάξεως.

Ελλείψει άλλων κριτηρίων, ο τόπος αυτός είναι εκείνος όπου ο εργαζόμενος διήνυσε το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου εργασίας του.

Τούτο ισχύει μόνον όταν, λαμβανομένων υπόψη των πραγματικών στοιχείων της

18 — Το Δικαστήριο έχει αναφερθεί στις προπαρατεθείσες αποφάσεις Mulox IBC, σκέψεις 18 και 19, και Rutten, σκέψη 17.

19 — Το Δικαστήριο έχει αναφερθεί στις προπαρατεθείσες αποφάσεις Mulox IBC, σκέψη 20· Rutten, σκέψη 15, και GIE Groupe Concorde κ.λπ., σκέψη 14.

συγκεκριμένης υποθέσεως, το αντικείμενο της σχετικής διαφοράς έχει στενότερο σύνδεσμο με άλλον τόπο εργασίας, οπότε ο τελευταίος τόπος ασκεί επιρροή για την εφαρμογή του άρθρου 5, σημείο 1, [...]»

33. Πρέπει επίσης να μνημονευθεί η οδηγία σχετικά με τους αποσπασμένους εργαζομένους[20] η οποία εφαρμόζεται επί ορισμένων εργαζομένων που έχουν αποσπασθεί από τους εργοδότες τους προκειμένου να εργαστούν σε άλλη επιχείρηση ή εγκατάσταση ή επιχείρηση ανήκουσα σε όμιλο, εντός άλλου κράτους μέλους. Το άρθρο 6 της εν λόγω οδηγίας παρέχει διεθνή δικαιοδοσία για την επίλυση των σχετικών με τους όρους εργασίας και απασχολήσεως διαφορών στα δικαστήρια του κράτους μέλους στην επικράτεια του οποίου ο εργαζόμενος έχει αποσπασθεί. Η οδηγία αυτή έπρεπε να έχει μεταφερθεί στις εθνικές νομοθεσίες μέχρι τις 16 Δεκεμβρίου 1999.

34. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι, ύστερα από την 1η Μαρτίου 2002, η Σύμβαση των Βρυξελλών έχει αντικατασταθεί από τον κανονισμό (ΕΚ) 44/2001 του Συμβουλίου[21] ο οποίος περιλαμβάνει σχετικά με τη διεθνή δικαιοδοσία επί ατομικών συμβάσεων εργασίας τμήμα που είναι διαφορετικό από τις γενικές διατάξεις περί συμβάσεων. Δυνάμει του άρθρου 19, παράγραφος 2, στοιχείο α', ο εργοδότης που έχει την κατοικία του στο έδαφος κράτους μέλους μπορεί να εναχθεί σε άλλο κράτος μέλος, «ενώπιον των δικαστηρίων του τόπου όπου ο εργαζόμενος συνήθως εκτελεί την εργασία του ή των δικαστηρίων του τελευταίου τόπου όπου συνήθως εκτελούσε την εργασία του».

35. Η δέκατη τρίτη αιτιολογική σκέψη του κανονισμού αυτού, διευκρινίζει ότι, καθόσον αφορά, μεταξύ άλλων, τις συμβάσεις εργασίας, «είναι σκόπιμο να προστατεύεται ο αδύναμος διάδικος με ευνοϊκότερους για τα συμφέροντά του κανόνες δικαιοδοσίας».

Ανάλυση

Προκαταρκτικές παρατηρήσεις

36. Η νέα κατάσταση που προκύπτει στην υπό κρίση υπόθεση δεν έχει ληφθεί υπόψη στη Σύμβαση των Βρυξελλών ούτε μπορεί να επιλυθεί με απλή αναφορά στη νομολογία του Δικαστηρίου.

37. Η G. Pugliese απασχολούνταν βάσει δύο συμβάσεων εργασίας, τη μία με την Aeritalia και την Finmeccanica και την άλλη με την

20 — Οδηγία 96/71/ΕΟΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Δεκεμβρίου 1996, σχετικά με την απόσπαση εργαζομένων στο πλαίσιο παροχής υπηρεσιών (ΕΕ 1997, L 18, σ. 1).

21 — Κανονισμός της 22ας Δεκεμβρίου 2000, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (ΕΕ 2001, L 12, σ. 1)· η σύμβαση εφαρμόζεται πάντοτε σε υποθέσεις σχετικές με το Βασίλειο της Δανίας.

Eurofighter, που ήσαν μεν τύποις διαφορετικές πλην όμως, αντικειμενικώς, ίσως συνδέονταν. Η μόνη εργασία που η G. Pugliese εκτέλεσε δυνάμει της μιας ή της άλλης συμβάσεως ήταν για την Eurofighter στο Μόναχο. Στη συναφθείσα με την Aeritalia/Finmeccanica σύμβαση διευκρινίζεται επίσης ένας — διαφορετικός — τόπος εργασίας, πλην όμως η υποχρέωση εκτελέσεως της εργασίας αυτής ανεστάλη στην πράξη ευθύς εξαρχής και τουλάχιστον μέχρι τις 30 Ιουνίου 1998. Οι μόνες «ενεργητικές» σχετικά με τις εκ της συμβάσεως αυτής υποχρεώσεις, κατά τη διάρκεια της εν λόγω περιόδου, ήσαν αυτές που υποχρέωναν τον εργοδότη να καταβάλλει ή να αποδίδει ορισμένα ποσά.

38. Οι περιστάσεις της υπό κρίση υποθέσεως είναι σαφώς πλέον ιδιάζουσες. Παρ' όλα αυτά, προκύπτει ότι τέτοιοι διακανονισμοί μπορούν να είναι συνήθεις μεταξύ επιχειρήσεων εχουσών σχέσεις τέτοιες όπως αυτές μεταξύ των εταιριών Aeritalia/Finmeccanica και Eurofighter. Κατά συνέπεια, επιβάλλεται, στο πλαίσιο της ερμηνείας που πρέπει να δοθεί, να προχωρήσουμε πέρα από τα συγκεκριμένα γεγονότα της υπό κρίση περιπτώσεως επί της οποίας το αιτούν δικαστήριο οφείλει να στηρίξει τη δική του απόφαση και να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι το ζήτημα της διεθνούς δικαιοδοσίας καθόσον αφορά διαφορά σχετική με την καταγγελία συμβάσεως εργασίας με την Finmeccanica πρέπει επίσης να επιλυθεί στο πλαίσιο μιας ξεχωριστής υποθέσεως.

Διατάξεις μη ευθέως εφαρμοζόμενες

39. Ορισμένες από τις ρυθμίσεις, μολονότι συζητήθηκαν κατά τη διάρκεια της δίκης και αποτελούν τμήμα του νομικού πλαισίου, δεν ασκούν άμεση εν προκειμένω επιρροή.

40. Πρώτον, η Σύμβαση της Ρώμης δεν εφαρμόζεται ratione temporis. Δυνάμει του άρθρου της 17, η σύμβαση εφαρμόζεται σε συμβαλλόμενο κράτος μόνον επί των συμβάσεων που συνήφθησαν ύστερα από τη θέση της σε ισχύ όσον αφορά αυτό το κράτος, δηλαδή τόσο για την Ιταλική Δημοκρατία όσο και για την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, την 1η Απριλίου 1991, και, επομένως, ύστερα από τη σύναψη των συμβάσεων εργασίας της G. Pugliese. Επί πλέον, οι δύο συμβάσεις διαπραγματεύονται διαφορετικά ζητήματα και δεν οδηγούν πάντοτε στα ίδια αποτελέσματα, και τούτο έστω και αν ενδείκνυται να γίνεται, στο μέτρο του δυνατού, κάτι τέτοιο.

41. Δεύτερον, η οδηγία για τους αποσπασμένους εργαζομένους δεν τυγχάνει επίσης εφαρμογής, εφόσον η άμεση επίκλησή της δεν ήταν δυνατή πριν από τις 16 Δεκεμβρίου 1999, ενώ δεν προκύπτει ότι η οδηγία αυτή είχε μεταφερθεί στο γερμανικό (ή το ιταλικό) δίκαιο πριν από την ημερομηνία εκείνη. Επί πλέον, όπως τόσο το εθνικό δικαστήριο όσο και η Επιτροπή έχουν υπογραμμίσει, υφίστανται αμφιβολίες ως προς το ζήτημα εάν η κατάσταση της G. Pugliese εμπίπτει, εν πάση περιπτώσει, στο πεδίον της οδηγίας, και τούτο στο μέτρο όπου δεν φαίνεται ότι συντρέχουν τα συγκεκριμένα κριτήρια του άρθρου 1, παράγραφος 3: Η G. Pugliese δεν εργαζόταν υπό τη διεύθυνση της Aeritalia/Finmeccanica· η Eurofighter δεν ανήκε στον όμιλο Aeritalia/Finmeccanica· τέλος, η Aeritalia/Finmeccanica δεν αποτελούσε ενδιάμεση επιχείρηση προσωρινής απασχολήσεως ή γραφείο εξευρέσεως εργασίας.

42. Επί πλέον, μολονότι έχω ανωτέρω αναφερθεί στη Σύμβαση του Lugano και στον κανονισμό 44/2001, είναι σαφές ότι οι διατάξεις τους δεν εφαρμόζονται, αντιστοίχως, επί υποθέσεων που αφορούν μόνο τα συμβαλλόμενα στη Σύμβαση των Βρυξελλών κράτη και επί αγωγών που έχουν ασκηθεί πριν από την 1η Μαρτίου 2002.

43. Παρ' όλα αυτά, έστω και αν οι ρυθμίσεις αυτές δεν είναι δυνατόν να αφορούν κατά τρόπο άμεσο τα συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά της κύριας αγωγής, εμπίπτουν γενικώς στο ίδιο νομικό πλαίσιο με αυτό της Συμβάσεως των Βρυξελλών και θα μπορούσαν να ασκήσουν επιρροή στο πλαίσιο κάπως διαφορετικών περιστάσεων. Επιπλέον, όλες αυτές οι ρυθμίσεις επιβεβαιώνουν τη μέριμνα σχετικά με το ότι το έχον διεθνή δικαιοδοσία δικαστήριο και το εφαρμοστέο δίκαιο πρέπει να συνδέονται κατά προτίμηση με τον τόπο όπου ο εργαζόμενος εκτελεί την εργασία του, μέριμνα που στηρίζεται παγίως τόσο σε πρακτικές θεωρήσεις όσο και στην αναγκαιότητα προστασίας του εργαζομένου ως του πλέον αδύναμου στη συμβατική σχέση μέρους.

Η φύση της συμβάσεως

44. Έχει η υπό κρίση διαφορά σχέση με «διαφορά από ατομική σύμβαση εργασίας»;

45. Το βασικό εν προκειμένω πρόβλημα έχει σχέση με μια σύμβαση εργασίας συναφθείσα μεταξύ της G. Pugliese και της Aeritalia/Finmeccanica και με συμφωνίες που ναι μεν αναστέλλουν προσωρινώς τις υποχρεώσεις της απασχολουμένης να εργάζεται δυνάμει της συμβάσεως αυτής πλην όμως διατηρούν ή επιβάλλουν ή και τα δύο μαζί ορισμένες υποχρεώσεις στον εργοδότη.

46. Στο πλαίσιο των παρατηρήσεών τους, τόσο το Ηνωμένο Βασίλειο όσο και η Επιτροπή, λαμβάνουν υπόψη τη δυνατότητα, κατά τη διάρκεια της περιόδου αναστολής, ο υφιστάμενος μεταξύ της G. Pugliese και της Aeritalia/Finmeccanica σύνδεσμος να διαφέρει μιας συμβάσεως εργασίας.

47. Δεν θα έπρεπε να αποκλειστεί ευθύς εξαρχής μια τέτοια δυνατότητα. Η υποχρέωση του απασχολουμένου να εκτελεί την εργασία του για τον εργοδότη, πράγμα που δεν υφίσταται προσωρινώς εν προκειμένω, αποτελεί σαφώς το πλέον ουσιώδες χαρακτηριστικό (και μπορεί να θεωρηθεί ως αποτελούν μέρος του ίδιου του ορισμού), μιας συμβάσεως εργασίας, όπως άλλωστε το ίδιο το Δικαστήριο έχει εν προκειμένω κρίνει. Οι άλλες ιδιαιτερότητες στις οποίες το Δικαστήριο έχει αναφερθεί είναι λιγότερο προφανείς. Η ένταξη του εργαζομένου στο πλαίσιο της οργανώσεως του εργοδότη είναι περιορισμένη και ο δεσμός που προκύπτει είναι αδύναμος. Όταν καμιά εργασία δεν πρέπει να εκτελείται, η δυνατότητα εφαρμογής των αναγκαστικού χαρακτήρα κανόνων ή των συλλογικών συμβάσεων περιορίζεται. Θα μπορούσε επίσης να υποστηριχθεί ότι οι υποχρεώσεις που η G. Pugliese επιθυμεί να εκπληρωθούν — η καταβολή του μισθώματος και έξοδα ταξιδιού — προ-

κύπτουν από συμφωνία σαφώς διαφορετική της αρχικής σύμβάσεως εργασίας.

48. Παρόλ' αυτά, θεωρώ ότι οι μεταξύ της G. Pugliese και της Aeritalia/Finmeccanica διακανονισμοί αποτελούν ένα σύνολο το οποίο είχε και ουδέποτε απώλεσε τον χαρακτήρα μιας συμβάσεως εργασίας.

49. Η αρχική συμφωνία αποτελούσε αναντίρρητα σύμβαση εργασίας και, όπως έχει υπογραμμίσει το Ηνωμένο Βασίλειο, ο εργοδότης προσπάθησε να πετύχει την εκτέλεσή της ως τέτοιου είδους συμβάσεως. Η συμφωνία σχετικά με την αναστολή αυτής της συμβάσεως εργασίας φαίνεται να αποτελεί στην πραγματικότητα προσωρινή τροποποίηση των όρων της συμβάσεως αυτής και θα έπρεπε, όπως είναι επόμενο, να θεωρηθεί ως αποτελούσα μέρος αυτής. Σημαντικός αριθμός των αποτελεσμάτων της ανεστάλησαν πλην όμως αυτά τα οποία διετηρήθησαν — καταβολή των ασφαλιστικών εισφορών και αναγνώριση του χρόνου υπηρεσίας — αποτελούν χαρακτηριστικές υποχρεώσεις του εργοδότη έναντι του υπαλλήλου του. Η συμφωνία περί αναστολής συμπεριέλαβε μερικούς τουλάχιστον από τους όρους που διέπουν την εκ νέου ανάληψη ενεργού εργασίας. Μολονότι το Δικαστήριο δεν έχει εξετάσει τις ρήτρες σχετικά με την καταβολή του μισθώματος, η απόδοση των δαπανών που συνδέονται με την επάνοδο στην αρχική θέση είναι επίσης χαρακτηριστικές μιας συμβάσεως εργασίας, η δε επίμαχη υποχρέωση φαίνεται να αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του ίδιου πλαισίου.

50. Η υποχρέωση ενός απασχολουμένου να εκτελεί την εργασία του δυνάμει της συμβάσεως εργασίας μπορεί να ανασταλεί για διαφορετικούς λόγους. Η αναστολή μπορεί να γίνει εκ του νόμου, όπως στην περίπτωση αδείας μητρότητας ή όταν ο απασχολούμενος καλείται να εκπληρώσει στρατιωτικές ή σχετικές με τα καθήκοντα ενός πολίτη υποχρεώσεις. Είναι δυνατόν ένας εργαζόμενος να απαλλαγεί για μια ορισμένη περίοδο προκειμένου να συνεχίσει σπουδές ή να ασκήσει άλλη δραστηριότητα, διακανονισμός που μπορεί να είναι επωφελής και για τα δύο μέρη. Στις περισσότερες, αν όχι σ' όλες, τις περιπτώσεις, η υφιστάμενη σχέση εξακολουθεί να αποτελεί, καίτοι συρρικνωμένη ή εξασθενημένη, εργασιακή σχέση.

51. Δεν αποκλείεται βεβαίως η λήψη υπόψη καταστάσεων όπου η σχέση αυτή δεν υφίσταται. Η αναστολή θα μπορούσε μεν να είναι καθαρά τυπική αλλά να ισοδυναμεί, στην πραγματικότητα, με καταγγελία χωρίς ουσιαστική για τον εργαζόμενο δυνατότητα επανεντάξεως στη θέση του και χωρίς καμιά παρεπόμενη εκ μέρους του ετέρου υποχρέωση. Οι εναπομένουσες υποχρεώσεις θα μπορούσαν να είναι όλως άσχετες με το εργασιακό πλαίσιο. Η αναστολή και οι σχετικοί όροι της θα μπορούσαν επίσης να αντικαταστήσουν εξ ολοκλήρου την εργασιακή σχέση με μία σχέση διαφορετικού είδους, π.χ. στο πλαίσιο μιας συμφωνίας όπου θα προβλεπόταν ότι ο εργαζόμενος καθίσταται ανεξάρτητος υπό την ιδιότητα ενός υπεργολάβου που παρέχει υπηρεσίες επί νέας βάσεως [22].

22 — Σ' αυτό το τελευταίο είδος καταστάσεως, οι κρίσεις που έχει διατυπώσει το Δικαστήριο με την απόφασή του Shenavai που αφορούσαν τη διάκριση μεταξύ των συμβάσεων εργασίας και των συμβάσεων παροχής υπηρεσιών πάνω σε ανεξάρτητη βάση είναι δυνατόν να ασκούν επιρροή.

52. Όμως, όταν οι χαρακτηριστικές μιας συμβάσεως εργασίας υποχρεώσεις εξακολουθούν να υφίστανται, εφόσον προβλέπεται ότι θα επαναδραστηριοποιηθεί η χαρακτηριστική υποχρέωση εκτελέσεως της εργασίας στο πλαίσιο αυτό, ενώ καμιά άλλη υποχρέωση δεν έχει εξαλείψει ή αντικαταστήσει τον αρχικό σύνδεσμο μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου — κι εφόσον και τα δύο αυτά κριτήρια φαίνεται να υφίστανται εν προκειμένω — δεν θεωρώ ότι η αναστολή, έστω κι αν αυτή επηρεάζει την πλέον χαρακτηριστική από τις απορρέουσες από μια σύβαση εργασίας υποχρεώσεις, μπορεί να μεταβάλει τη φύση της συμβάσεως αυτής.

53. Συναφώς, δεν νομίζω ότι ασκεί επιρροή το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της σχετικής αναστολής ο εργαζόμενος συνδέεται μέσω άλλης συμβάσεως εργασίας με έτερο εργοδότη. Δεν αποτελεί εξαίρεση το να εργάζεται ένας απασχολούμενος βάσει διαφορετικών, ταυτοχρόνως ισχυουσών, συμβάσεων και ουδείς λόγος υφίσταται ώστε η ύπαρξη της μιας από τις συμβάσεις αυτές να πρέπει να αλλοιώνει τη φύση της άλλης. Ωστόσο, υπό περιστάσεις όπως αυτές της υπό κρίση υποθέσεως, προκύπτει ότι η σχέση μεταξύ των δύο συμβάσεων είναι αποφασιστική για τον καθορισμό του «τόπου όπου ο εργαζόμενος εκτελεί συνήθως την εργασία του».

Σχέση μεταξύ της συμβάσεως και του τόπου εργασίας

54. Σε περίπτωση που επιβάλλεται ο καθορισμός της διεθνούς δικαιοδοσίας βάσει του τόπου όπου ο εργαζόμενος εκτελεί συνήθως την εργασία του, το πρόβλημα συνίσταται στο κατά ποίον τρόπο το κριτήριο αυτό εφαρμόζεται όταν η μόνη εκτελούμενη από τον απασχολούμενο εργασία πραγματοποιείται σε τόπο που έχει καθοριστεί με διαφορετική σύμβαση, συναφθείσα με διαφορετικό εργοδότη.

55. Όλοι οι διάδικοι που έχουν υποβάλει παρατηρήσεις στην υπόθεση αυτή συμφωνούν ως προς το γεγονός ότι η απάντηση στο ερώτημα αυτό εξαρτάται από τον βαθμό στον οποίο συνδέονται οι δυο αυτές συμβάσεις. Αν οι συμβάσεις αυτές συνδέονται επαρκώς, ο τόπος όπου ο εργαζόμενος εκτελεί συνήθως την εργασία του θα είναι ο ίδιος και για τις δυο συμβάσεις. Εάν προκύπτει ότι ο σχετικός σύνδεσμος είναι αδύναμος, η διεθνής δικαιοδοσία για την εκδίκαση διαφοράς προκύπτουσας από τη μια σύμβαση δεν μπορεί να προσδιοριστεί βάσει του τόπου όπου ο εργαζόμενος εκτελεί συνήθως την εργασία του δυνάμει της άλλης συμβάσεως.

56. Όμως, οι διάδικοι δεν συμφωνούν ως προς την οριοθέτηση αυτών των δύο καταστάσεων και πρόκειται εδώ, κατ' ουσίαν, για το σημείο επί του οποίου το εθνικό δικαστήριο έχει υποβάλει το πρώτο ερώτημά του. Η Γερμανική Κυβέρνηση θεωρεί ότι, κατ' αρχήν, η διεθνής δικαιοδοσία πρέπει να καθορίζεται κατά τρόπο ανεξάρτητο όσον αφορά τη σύμβαση και ότι μόνο ένας λίαν στενός σύνδεσμος (π.χ. όταν μια εταιρία είναι εξ ολοκλήρου θυγατρική μιας άλλης) μπορεί πράγματι να δικαιολογήσει καθορισμό του τόπου εργασίας δυνάμει μιας συμβάσεως ως κριτηρίου από την άποψη της άλλης συμβάσεως. Αντιθέτως, η G. Pugliese, η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου και η Επιτροπή τάσσονται, καίτοι σε διαφορετικό βαθμό και για διαφορετικούς λόγους, με τη θέση κατά την οποία ο σύνδεσμος είναι εν προκειμένω

αρκετός ώστε να μπορεί να θεωρηθεί το Μόναχο ως ο ασκών επιρροή τόπος εργασίας.

57. Οι λόγοι που πρυτάνευσαν στην εξέλιξη της επίμαχης βάσεως καθορισμού της διεθνούς δικαιοδοσίας είναι σημαντικοί. Μεταξύ των ασκουσών επιρροή θεωρήσεων, πρέπει να αναφερθεί το γεγονός ότι, σε αρκετές περιπτώσεις, η διέπουσα μια σύμβαση νομοθεσία θα είναι αυτή του κράτους στην επικράτεια του οποίου εκτελείται η εργασία και ότι κάθε προκύπτουσα εν προκειμένω διαφορά θα συνδέεται με τον τόπο εργασίας. Επομένως, τα δικαστήρια του τόπου αυτού θα είναι εξ αντικειμένου τα καταλληλότερα για την επίλυσή τους. Το γεγονός ότι ο εργαζόμενος θα είναι εξ ορισμού συνήθως παρών στον τόπο αυτό (κι ο εργοδότης πιθανόν να είναι παρών ή να εκπροσωπείται) αποτελεί ένα άλλο πρακτικό στοιχείο επίσης συνδεόμενο με τη μέριμνα, που παγίως έχει υπογραμμισθεί τόσο από το Δικαστήριο όσο και από τους συντάκτες της συμβάσεως, να παρέχεται προστασία στο πλέον αδύναμο μέρος, τον εργαζόμενο, επιτρέποντάς του να ασκήσει την αγωγή του ή να αμυνθεί ενώπιον των δικαστηρίων όπου θα είναι, γενικώς, λιγότερο δυσχερές γι' αυτόν να πράξει κάτι τέτοιο.

58. Όπως είχα την ευκαιρία να παρατηρήσω[23], η μέριμνα αυτή δεν μπορεί να φθάνει μέχρι του σημείου ώστε να καθίσταται δυνατό στον εργαζόμενο να επιλέγει το δικαστήριο που επιθυμεί ή να συνεπάγεται ότι το αρμόδιο δικαστήριο πρέπει να καθορίζεται βάσει αυτού που είναι το πλέον συμφέρον γι' αυτόν — ανεξαρτήτως, ιδίως, του τόπου όπου έχει εκτελέσει την εργασία του — εφόσον μια τέτοια προσέγγιση έρχεται σε αντίθεση με την ανάγκη υπάρξεως ομοιομόρφων κριτηρίων τα οποία να διασφαλίζουν την ασφάλεια δικαίου και να συντελούν στο να αποφεύγεται ο πολλαπλασιασμός των δικαστηρίων.

59. Πρόκειται ωστόσο για μια βασική μέριμνα, στο μέτρο που αυτή έχει σχέση με τον εν λόγω κανόνα και, εφόσον δεν υφίστανται σοβαροί λόγοι για να μη ληφθεί αυτή υπόψη σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, αυτή θα έπρεπε πάντοτε να αποτελεί μια από τις κατευθυντήριες θεωρήσεις που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη καθόσον αφορά την ερμηνεία και την εφαρμογή του κανόνα αυτού.

60. Αυτός είναι ακριβώς ο λόγος για τον οποίο φρονώ ότι η προσέγγιση της Γερμανικής Κυβερνήσεως φαίνεται να είναι λίαν περιοριστική. Το προβαλλόμενο κριτήριο συνδέσεως καταλήγει στο να κάνει να γέρνει η πλάστιγγα κατά τρόπο αποφασιστικό κατά του τόπου όπου ο εργαζόμενος εκτελεί την εργασία του, ενώ θα έπρεπε μάλλον να γέρνει υπέρ αυτού του τόπου. Ένα τόσο απαιτητικό κριτήριο θα κατέληγε, σε πολλές περιπτώσεις του τύπου αυτού, στο να αποκλείεται η δυνατότητα για τον εργαζόμενο να επικαλείται την προστασία που προορίζεται γι' αυτόν παρά την ύπαρξη αντικειμενικού κι αναμφισβήτητου συνδέσμου μεταξύ του τόπου εργασίας και της επίμαχης συμβάσεως.

61. Η Επιτροπή τάσσεται υπέρ του κριτηρίου που έχει κατά πρώτον υποστηρίξει το εθνικό δικαστήριο: συνδέονται τόσο στενά οι δύο συμβάσεις ώστε η μία να μην είχε συναφθεί χωρίς την άλλη; Πράγματι, τούτο φαίνεται να

23 — Βλ. τις προτάσεις στην προπαρατεθείσα υπόθεση Weber, που έχω μνημονεύσει στην υποσημείωση 15.

αποτελεί ένα χρήσιμο οδηγό. Εφόσον συντρέχει η προϋπόθεση αυτή, θα έπρεπε, βεβαίως, να συναχθεί ότι ο τόπος όπου εκτελείται η εργασία μπορεί να χρησιμεύσει ως βάση για τη διεθνή δικαιοδοσία όσον αφορά την εκδίκαση διαφορών εχουσών σχέση με τη μία ή με την άλλη σύμβαση. Όμως, μια ακόμα φορά, το κριτήριο αυτό θα μπορούσε να αποδειχθεί πολύ αυστηρό εάν λαμβανόταν υπόψη ως η αναγκαία προϋπόθεση. Στην υπό κρίση υπόθεση, η Aeritalia θα μπορούσε να προσφέρει μια θέση εργασίας στην G. Pugliese και η τελευταία θα μπορούσε να την δεχθεί, έστω και αν η θέση στην Eurofighter δεν ήταν διαθέσιμη ή δεν την επιθυμούσε ή, αντιστρόφως, θα μπορούσε να είχε δεχθεί τη θέση στην Eurofighter έστω και αν η Aeritalia δεν είχε παίξει μεσολαβητικό ρόλο. Όμως, καμιά από τις δυνατότητες αυτές δεν επηρεάζει τη σχέση που υφίσταται μεταξύ των δύο συμβάσεων, όπως αυτές έχουν πράγματι συναφθεί.

62. Δεν είναι εύκολη η διατύπωση ενός ακριβούς κριτηρίου το οποίο, από μόνο του, να επιτρέπει πάντοτε να γίνεται διάκριση μεταξύ αυτών των συμβάσεων ως προς τις οποίες υφίσταται ένας τόσο στενός σύνδεσμος ώστε ο ίδιος τόπος εργασίας να ισχύει και για τις δυο συμβάσεις και εκείνων των συμβάσεων όπου η σχέση είναι λιγότερο στενή και ο τόπος εργασίας πρέπει, όπως είναι επόμενο, να προσδιορίζεται χωριστά όσον αφορά κάθε μια από αυτές. Εξάλλου, αμφιβάλλω εάν είναι αναγκαίο ή, έστω, σκόπιμο να γίνει προσπάθεια για τη διατύπωση ενός τέτοιου κριτηρίου.

63. Θεωρώ προτιμότερη μια πλέον σφαιρική προσέγγιση διά της εκτιμήσεως του συνόλου των παραγόντων υπέρ και κατά της υπάρξεως ενός στενού συνδέσμου μεταξύ των συμβάσεων, έχοντας πάντα υπόψη τον οπωσδήποτε προστατευτικό στόχο του εν λόγω κανόνα. Το αποφασιστικό στοιχείο, που θα πρέπει, κατ' ανάγκη, να διατυπωθεί κατά τρόπο γενικό, είναι το ζήτημα εάν η εκτελούμενη από τον απασχολούμενο εργασία πραγματοποιείται για τον εργοδότη ή προς το συμφέρον του δυνάμει της επίμαχης συμβάσεως· και για να γίνει κάτι τέτοιο πρέπει να ληφθεί υπόψη ένα σύνολο παραγόντων.

64. Τα κριτήρια που προτείνουν η Γερμανική Κυβέρνηση και η Επιτροπή ανάγονται αναμφισβητήτως σ' αυτούς τους παράγοντες. Όμως, έστω κι αν αυτά δεν πληρούνται, είναι δυνατόν να ληφθούν υπόψη και άλλα κριτήρια. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, ο δικηγόρος της G. Pugliese προέτεινε ορισμένα τα οποία ασκούν επίσης, κατά τη γνώμη μου, επιρροή. Συνάφθηκε η δεύτερη σύμβαση από τον εργαζόμενο με τη συμμετοχή του πρώτου εργοδότη ή ανεξαρτήτως ή χωρίς αυτήν; Σε ποιο βαθμό οι δυο συμβάσεις παραπέμπουν η μία στην άλλη; Υφίσταται συμφωνία μεταξύ των δύο εργοδοτών προβλέπουσα πλαίσιο για τη συνύπαρξη των δύο συμβάσεων; Υφίσταται οικονομική ή οργανική σχέση μεταξύ των εργοδοτών και, ενδεχομένως, είναι αυτή στενή; Προβλέπει η δεύτερη σύμβαση εργασίας περίοδο αρκούντως μακρά ώστε να δημιουργηθεί ένας «συνήθης» τόπος εργασίας;

65. Μεταξύ άλλων παραγόντων, θα ήταν δυνατόν επίσης να εξετασθεί εάν η σύναψη της δεύτερης συμβάσεως είχε ήδη ληφθεί υπόψη όταν συναπτόταν η πρώτη, εάν υφίστανται δικαιώματα και υποχρεώσεις που διατηρούνται μεταξύ του εργαζομένου και του πρώτου εργοδότη, εάν ο εργαζόμενος δικαιούται να επανέλθει στη θέση του στην υπηρεσία του πρώτου εργοδότη και, ενδεχομένως, υπό ποίες προϋποθέσεις.

66. Εκτιμώντας τα γνωστά στην υπό κρίση υπόθεση περιστατικά βάσει όλων αυτών των παραγόντων, νομίζω ότι ορθώς θα μπορούσε το εθνικό δικαστήριο να κρίνει ότι ο σύνδεσμος που υφίσταται μεταξύ των δύο συμβάσεων είναι αρκούντως στενός ώστε να συναχθεί ότι η εκτελούμενη από την G. Pugliese εργασία για την Eurofighter, στο πλαίσιο της δεύτερης συμβάσεως, γινόταν και για την Aeritalia/Finmeccanica, ή προς το συμφέρον της, στο πλαίσιο της πρώτης συμβάσεως, και ότι ο τόπος όπου η G. Pugliese εκτελούσε συνήθως την εργασία της μπορεί να χρησιμεύσει ως βάση για τη διεθνή του δικαιοδοσία, δυνάμει του άρθρου 5, σημείο 1, της Συμβάσεως των Βρυξελλών, για την εκδίκαση των διαφορών εκ της πρώτης συμβάσεως. Ένα τέτοιο συμπέρασμα θα ήταν επίσης σύμφωνο προς τα κριτήρια της αποφάσεως Weber, εφόσον θα λαμβανόταν υπόψη ο τόπος όπου ο εργαζόμενος εργάστηκε περισσότερο καιρό για την εκπλήρωση του ουσιώδους μέρους των υποχρεώσεών του έναντι του εργοδότη, στο πλαίσιο του συνολικού χρόνου που διήρκεσε η σχέση εργασίας με αυτόν.

67. Επί πλέον, η λύση αυτή θα ίσχυε όχι μόνο όσον αφορά το κύριο αίτημα της G. Pugliese για την απόδοση των εξόδων, που και αυτά τα ίδια συνδέονται αντικειμενικώς με τον τόπο εργασίας στο Μόναχο, αλλά και για άλλες αξιώσεις της — συγκεκριμένα για το δεύτερο αίτημά της σχετικά με την καταγγελία της συμβάσεως — που παρουσιάζουν αντικειμενικό σύνδεσμο με το Τορίνο. Όπως το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει με την απόφασή του Ivenel[24], ο προστατευτικός σκοπός των εν λόγω διατάξεων συνεπάγεται, μεταξύ άλλων, ότι το ίδιο δικαστήριο έχει διεθνή δικαιοδοσία για την εκδίκαση όλων των αγωγών που προκύπτουν από την ίδια σύμβαση εργασίας.

Τόπος εκπληρώσεως της παροχής όσον αφορά την καταβολή των εξόδων

68. Οι προηγούμενες θεωρήσεις δίδουν απάντηση στο πρώτο ερώτημα του εθνικού δικαστηρίου, οπότε δεν χρειάζεται να εξεταστεί το δεύτερο ερώτημα.

69. Παρ' όλ' αυτά, πρέπει να υπογραμμισθεί ότι, όπως σαφώς προκύπτει από τη νομολογία του Δικαστηρίου, ο τόπος εργασίας του απασχολουμένου είναι ο μόνος τόπος εκπληρώσεως που μπορεί να προσδιορίσει τη διεθνή δικαιοδοσία επί διαφορών εκ συμβάσεως εργασίας. Έτσι, ο τόπος εκπληρώσεως της υποχρεώσεως καταβολής των εξόδων δεν μπορεί να έχει σημασία παρά μόνο στην περίπτωση που η σχέση μεταξύ της G. Pugliese και της Aeritalia/Finmeccanica δεν ήταν σχέση εργασίας. Στην περίπτωση αυτή, και εφόσον υποτεθεί ότι ο τόπος εκτελέσεως, όπως έχει προσδιοριστεί σύμφωνα με την απόφαση Tessili Italiana Como, ήταν πράγματι το Μόναχο, το αποτέλεσμα θα ήταν το ίδιο, καθόσον αφορά το κύριο αίτημα της G. Pugliese, με αυτό στο οποίο καταλήξαμε προηγουμένως κατά την ανάλυση του πρώτου ερωτήματος.

24 — Στις σκέψεις 18 και 19.

Πρόταση

70. Ενόψει του συνόλου των ανωτέρω σκέψεων, προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει τις εξής απαντήσεις στα προδικαστικά ερωτήματα που του έχουν υποβληθεί στο πλαίσιο της υπό κρίση υποθέσεως:

«1) Όταν ένας εργαζόμενος έχει προσληφθεί από μια εταιρία Α για την εκτέλεση εργασίας εντός συμβαλλομένου κράτους, η δε σύμβαση εργασίας έχει ανασταλεί προκειμένου να μπορέσει αυτός να εργασθεί για μια άλλη εταιρία Β εντός άλλου συμβαλλομένου κράτους, και όταν ανακύπτει διαφορά μεταξύ του εργαζομένου και της εταιρίας Α καθόσον αφορά την μεταξύ αυτών σύμβαση, ο τόπος όπου ο εργαζόμενος εκτελεί συνήθως την εργασία του για την εταιρία Β μπορεί να χρησιμεύσει ως βάση για τη διεθνή δικαιοδοσία δυνάμει του άρθρου 5, σημείο 1 της Συμβάσεως των Βρυξελλών, εφόσον υφίσταται αρκούντως στενός σύνδεσμος μεταξύ των δύο συμβάσεων ώστε η εργασία αυτή να μπορεί να θεωρηθεί ως εκτελούμενη και προς το συμφέρον της εταιρίας Α. Η ύπαρξη και ο στενός σύνδεσμος της σχέσεως αυτής πρέπει να εκτιμηθούν υπό το φως όλων των περιστάσεων, μεταξύ των οποίων, ενδεχομένως, και ζητήματα σχετικά με το εάν:

— η δεύτερη σύμβαση προβλέπει μια αρκούντως μακρά περίοδο εργασίας, ώστε να δημιουργηθεί ένας συνήθης τόπος εργασίας·

— εκάτερη των συμβάσεων θα είχε συναφθεί έστω και αν δεν υφίστατο η άλλη·

— η σύναψη της δεύτερης συμβάσεως είχε ήδη ληφθεί υπόψη όταν συνάφθηκε η πρώτη·

— η δεύτερη σύμβαση συνάφθηκε από τον εργαζόμενο με τη συμμετοχή του πρώτου εργοδότη ή ανεξαρτήτως αυτού·

— οι συμβάσεις παραπέμπουν η μία στην άλλη·

— υφίσταται οικονομική ή οργανική σχέση μεταξύ των εργοδοτών·

— υφίσταται συμφωνία μεταξύ των δύο εργοδοτών προσβλέπουσα ένα πλαίσιο για τη συνύπαρξη των δύο συμβάσεων·

— ορισμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις διατηρούνται μεταξύ του εργαζομένου και του πρώτου εργοδότη·

— αν ο εργαζόμενος δικαιούται να επανέλθει στη θέση του πλησίον του πρώτου εργοδότη και, ενδεχομένως, υπό ποίες προϋποθέσεις.

2) Για την εφαρμογή του άρθρου 5, σημείο 1, της Συμβάσεως των Βρυξελλών σε διαφορές σχετικά με ατομικές συμβάσεις εργασίες, δεν παρίσταται ανάγκη να ληφθεί υπόψη ο τόπος εκπληρώσεως άλλων παροχών εκτός αυτής της εκτελέσεως της εργασίας.»